

שוכר ומשכיר

המשכיר בית לחברו בארבעה עשר, על מי לבדוק? בירור הסוגיא בעיקר עפ"י פירוש רש"י, עפ"י פירוש תוס'

הרב מנשה שמרלובסקי

ראשי פרקים

- א. הצגת הגמרא
- ב. מהו המקרה בו מסתפקת הגמרא
 1. שני הסברים בהבנת המקרה בו מסתפקת הגמרא
 2. מדוע הר"ן פירש כך את הסוגיה
 3. הקשיים בפירוש הר"ן
 4. שיטת תוספות ושיטת רש"י בהסבר המקרים
- ג. סברות הספק
 1. הקדמה
 2. שיטת רש"י
 3. שיטת תוספות
- ד. דין איסור בל ייראה במשכיר בית לחברו
 1. שיטת ר' דוד
 2. שיטת רש"י
 3. שיטת תוספות
- ה. מסקנת הגמרא
 1. הצגת הגמרא
 2. שיטת רש"י
 3. שיטת תוספות
- ו. מקרים מיוחדים

• המאמר נכתב עפ"י השיעור שניתן בנושא, ואיננו ממצה את כל השיטות והפירושים בסוגיה.

א. הצגת הגמרא

מובא בפסחים (ד, א):

בעו מיניה מרב נחמן בר יצחק, המשכיר בית לחברו בארבעה עשר, על מי לבדוק?
על המשכיר לבדוק כי חמירה דידה הוא, או דילמא על השוכר לבדוק כי איסורא
ברשתויה קאי.

מנסה הגמרא לפשוט את הספק מהדין במזווה: "ת"ש המשכיר בית לחברו, על
השוכר לעשות לו מזווה". ודוחה הגמרא: "התם חובת הדר הוא, הכא מאי?"

מסקנת הגמרא:

אמר להו רב נחמן מרב יצחק תנינא, המשכיר בית לחברו, אם עד לא מסר לו מפתחות
חל ארבעה עשר - על המשכיר לבדוק, ואם משמסר לו מפתחות חל ארבעה עשר,
על השוכר לבדוק.

בהמשך מביאה הגמרא ספק נוסף. "בעו מיניה מרב נחמן בר יצחק, המשכיר בית
לחברו בארבעה עשר, חזקתו בדוק, או אין חזקתו בדוק?"¹

1 מספק זה של הגמרא עולה שגם כאשר חובת הבדיקה על המשכיר, אין הדבר פותר לגמרי את השוכר. ואם המשכיר בעצמו לא בדק ואי אפשר לכופו על כך, צריך על כל פנים השוכר לבדוק. שסוף סוף החמץ ברשותו. וכן כותב בחידושי ר' דוד (ועיין תוספות ד ב בד"ה "המשכיר" ובר"ן על הרי"ף ביחס לדברי התוספות, ובשפת אמת על התוספות). ויש לברר אם הדבר נכון גם במקרה ההפוך: כאשר חובת הבדיקה היא על השוכר והשוכר איננו בודק. האם קיימת עדיין חובה גם על המשכיר. ובספר חובת הדר מובא בפסקי תשובות סימן תל"ז שכאשר האורח בבית מלון (שדינו כשוכר) אינו בודק, כגון שלא נמצא שם או כאשר אינו שומר תודה ומצוות - יש חיוב על בעל בית המלון לבדוק. ולעניות דעתי, נראה שזה דווקא כאשר לא בדק לפני שהשוכר נכנס. ואז נחשב החמץ שבחדר שלו. אך אם בדק את החדר לפני שהשוכר נכנס לחדרו, אין חובה לבעל בית המלון לבדוק את החמץ ששייך לשוכר. וכלשון הספק בגמרא, שהצד שהמשכיר חייב לבדוק מפני שהחמץ שלו (אולם לפי מה שמובא לקמן בפרק ד', על פי שיטת הגר"א שכאשר נמצא ברשותו חמץ של ישראל - הוא עובר עליו באיסור בל יראה, אפילו שלא קיבל עליו אחראיות, יש מקום לומר שחייב לבדוק. ובמיוחד בבית מלון שאין כאן שכירות גמורה והחדר ברשותו של בעל בית המלון).

ב. מהו המקרה בו מסתפקת הגמרא

1. שני הסברים בהבנת המקרה בו מסתפקת הגמרא

מלשון הספק: "המשכיר בית לחברו בארבעה עשר" - נראה בפשטות שהשכרה נעשתה במשך יום י"ד. בליל י"ד, או אפילו ביום י"ד ביום. יש לברר לפי הבנה זו במה מתספקת הגמרא. הרי בתחילת ליל י"ד, שאז מתחילה חובת הבדיקה, עדיין לא השכיר. ואם כן, וודאי שחובת הבדיקה על המשכיר.

ונראה לענ"ד להסביר את הספק בשני דרכים:

הראשונה: אכן בתחילת הלילה הייתה החובה על המשכיר. אך שאלת הגמרא במקרה והמשכיר לא קיים את חובתו בתחילת הלילה, ובהמשך הלילה הוא השכיר את ביתו - עתה מתעוררת השאלה על מי כעת מוטלת חובת הבדיקה. וכך נראה מתוספות שיובא להלן.²

השנייה: שמדובר, שהמשכיר יודע שהוא עתיד להשכיר את ביתו למשך ליל י"ד, ואם נכריע שכאשר נכנס השוכר חובת הבדיקה היא על השוכר - יכול המשכיר כבר בתחילת הלילה להימנע מהבדיקה על סמך החובה האמורה לחול על השוכר.³

2 ויש לברר לפי הסבר זה, את היחס בין מסקנת הגמרא שעוסקת בדין תחילת ליל י"ד, לספק שעוסק רק לאחר שהשוכר נכנס. לעיין עוד בפרק ה' סעיף ג'.

3 שהרי מעיקר הדין שיכול לבדוק במשך כל הלילה. והחובה לבדוק בתחילת הלילה היא מדין זריזין, או מצד החשש שמא יתרשל. שמא ישכח. כפי שמובא בגמרא, שתלמיד חכם לא יקבע את לימודו בתחילת הלילה, שמא ימשך שמועתו וימנע מהמצווה. ולא בגלל שיש חובה עצמית לבדוק דווקא בתחילת הלילה.

ויש בהסבר זה דימיון למסקנה לפי תוספות, שהשוכר חייב כבר בתחילת ליל י"ד, כאשר המפתח בידו, למרות שעדיין לא שכר את הבית. מצד המציאות עתידה להתחדש שכאשר ישכור בפועל את הבית. אך יש לחלק בין הדברים.

הרווח בהסבר זה, שאין הבדל בין תחילת הספק לבין המסקנה. שבשניהם אנו עוסקים בדין של תחילת ליל י"ד.

כמו כן, יש להעיר שלפי הסבר זה מסתבר, שמדובר דווקא כאשר השוכר נכנס במשך ליל י"ד, שהבדיקה של השוכר תבצע בלילה. ויש מקום לומר שהמשכיר ימנע מהבדיקה על סמך חובת השוכר. אך כאשר השוכר יכנס רק ביום - מסתבר לומר שפשוט שהמשכיר צריך לבדוק. ואילו להסבר הראשון, נראה שניתן להסתפק בספק גם כאשר השוכר נכנס בי"ד ביום, השאלה היא בדיעבד כאשר המשכיר לא בדק, ועדיין באפשרותו לבדוק - על מי חובת הבדיקה.

הר"ן על הרי"ף מפרש אחרת. וזה לשונו: "המשכיר בית לחברו ב"ד - לצורך י"ד". כלומר, מדובר שמעשה קניין השכירות נעשה כבר קודם י"ד והכניסה בפועל לתוך הבית לא תהיה קודם י"ד. וכן כותב הר"ן בהמשך, ביחס למסקנת הגמרא: "ואפילו הכי אמרינן, דנהי שהשוכר קנאו, ואילו הכי מכיוון שהבית של המשכיר והחמץ שלו ועדיין הבית מעוכב אצלו, שאין השוכר נכנס שם מפני שהמפתח בידו".⁴

אמנם, מן תוספות בד"ה "על המשכיר" ומפשט רש"י נראה לומר, שלא פירשו את הספק כמו הר"ן. אלא כמו שהבאנו בתחילה, וכפי שיבואר להלן.

2. מדוע הר"ן פירש כך את הסוגיה

בריטב"א מובא: "כתב הרי"ט ז"ל, ליכא לפירושו דחמירא דידיה, דאילו באו ליבטוליה ומשום הכי בדיקה עלי רמיא, דאם כן אפילו ב"ג נמי". כלומר, הריטב"א מבין בתחילת כמו האפשרות הראשונה שהעלנו, שהשכיר לו ב"ד.

בהמשך מפי הריטב"א את פירוש תוספות למסקנת הגמרא וזה לשונו: "והך היינו טעמא, דתלי במסירת מפתח דמי שסיפק בידו לעשות, עלי רמיא מילתא. לפי שיש על כך אחד טעמא".⁵

ממשיך הריטב"א: "והשתא וודאי הא במשכיר קודם לי"ד הוא, וכיוון שכן, אהדר רב נחמן בר יצחק, טפי ממאי דבעא מיניה, שאפילו בשעה (צריך לומר "השכיר" קודם לי"ד), הדין תלוי במסירת המפתח. ומכל שכן, במי שלא השכיר אלא ב"ד

4 וכן למסקנה בריטב"א. וכן מפרשים המאירי והמהר"ם חלוואה. ומפשט הר"ן נראה, שבמקרה והמפתח היה ביד המשכיר בליל י"ד ונקבע שעל המשכיר החובה לבדוק - אין חובה זו משתנת לאחר שנכנס השוכר בפועל אל הבית. שכיוון שלפי הר"ן הגמרא לא הסתפקה על השינוי שחל ביום י"ד, יש מקום לומר שמה שנקבע בתחילת ליל י"ד הוא המחייב. וצריך עיון. לגבי שיטת תוספות בכך, לפי מסקנת הגמרא, עדיין להלן.

יש עוד להעיר לפי הסבר זה, שלמסקנת הגמרא שהדבר תלוי במסירת המפתח, מסתבר שכאשר אין לשוכר מפתח והוא מעוכב מלהיכנס וכלשונו של הר"ן. אך כאשר יש מפתח לשניהם, או כאשר הבית איננו נעול - חובת הבדיקה היא על השוכר. אך להסבר תוספות בסוגיה יש יותר מקום לדון בכך, עיין להלן.

5 המגיה על הריטב"א: "המשכיר מצד שהחמץ שלו והשוכר שהרוצה להחזיק ולקנות, תוספות ד"ה "אם". אך לעניות דעתי, אין זה מתאים לריטב"א הכותב בהמשך שצריך לפי זה לפרש שמדובר במשכיר קודם י"ד. וגראה שלא סבר את הסברה של תוספות שרוצה להחזיק ולקנות.

ממש, שהרי על המשכיר לבדוק מכיוון שחמירה דידיה. ואילו מעיקרא, איבעיא לן כלל במשכיר קודם י"ד. וכתב ז"ל כי זה תימא".⁶

ומתוך כל ממשין הריטב"א: "ופירש בשם רבותיו, דמעיקרא נמי הכי בעי לן, המשכיר בית לחברו ע"מ שיבוא השוכר לדור בו בי"ד". וזהו כפירוש הר"ן.

מדוע כותב הריטב"א: "והשתא, וודאי הא במשכיר קודם י"ד הוא". מה שמביא את הריטב"א לשנות את הבנתו הראשונית בסוגיה. מדוע לדעת הריטב"א יש הכרח לפרש כן?

ונראה להסביר בשתי דרכים:

א. מסברה. שלא נסתבר שאם המפתח ביד השוכר קודם ששכר, זה יגרום לחיוב בשוכר למרות שהבית עדיין לא ברשותו. וכמו שנימקה הגמרא את צד הספק שהשוכר חייב, ומפני שהחמץ ברשותו.⁷

6 ויש לבאר כאשר הגמרא מעלה ספק של שתי אפשרויות, כמו בסוגייתנו. קיימות 5 אפשרויות שונות של תשובה. תשובה ראשונה: הכרעה על אפשרות א' של הספק.

תשובה שנייה: הכרעה על אפשרות ב' של הספק.

תשובה שלישית: לענות שיש בכך מחלוקת (של תנאים, או של אמוראים).

תשובה רביעית: "תלוי". כלומר, יש משתנה שמשפיע שלפעמים יש לנהוג כמו אפשרות א', ולפעמים כמו אפשרות ב'.

תשובה חמישית: לכפור בהנחת היסוד של השאלה. לפעמים הכפירה היא שבאמת יש אפשרות ג' שהיא הנכונה ולא כמו שהוצג בספק. ולפעמים הכפירה היא, בכך שהעמדנו את הספק דווקא במציאות מסויימת, אך במציאות אחרת היה פשוט לנו כאחת מן האפשרויות ותשובה הגמרא שבאמת הנחה זו אינה נכונה.

לפי חלק מהדעות בדעת תוספות, אכן סוגייתנו נוהגת כמו האפשרות האחרונה ומשנה את הנחת היסוד. אולם הריטב"א כותב על כך שזהו תימה. ונראה שאף שבעיקרון יש בגמרא מקרים ששינו את הנחת היסוד, אך זה דווקא כאשר יש לכך התייחסות מפורשת. אך בסתמא כמו בסוגייתנו, זה דוחק לפרש כן.

יש לציין שאף שבלשון הספק כתוב: "המשכיר לחברו בי"ד", בלשון הברייתא כתוב: "המשכיר בית לחברו", ולא כתוב בי"ד. וזה נותן מקום לפירוש התוספות (לפי חלק מהדעות).

7 אמנם תוספות מחלק בין סתם אדם שהפקיד את המפתח בידו שברור שאין הוא חייב לבדוק, למקרה כאן שרוצה להחזיק את הבית ולקנותו (בשכירות או במכר גמור, עיין להלן בהערה 44). והסברה, שכיוון שיש מקום לחייב את השוכר כאשר הוא ישכור בהמשך את הבית. לכן שהמפתח בידו יש מקום לחייבו כבר בתחילת ליל י"ד.

ב. מצד המציאות, שלא מסתבר שהמפתח ביד השוכר, אם עדיין לא השכיר לו. וכך כותב הב"ח (סימן תלז): "בעל הרי"ף והרא"ש כתבו המשכיר בית לחברו בי"ד, כמו רבינו. וקשה, האיך אפשר שהשכיר בי"ד והמפתח ביד השוכר בליל י"ד.⁸ ומשום הכי פירש הר"ן בי"ד - לצורך י"ד ממנו ואילך".

הגר"א בסימן תל"ז בלשון השו"ע שם, שהיא כלשון הר"ן. כותב: "הר"ן, ר"צ וקאמר שם המשכיר בית לחברו בי"ד (כלומר, שזה הפירוש מלשון הגמרא המשכיר בית בי"ד). ואין לומר בי"ד ממש, דהא קאמר אם עד שלא וכו'. ואם משמסר... וכו'. ועדיין ב"ח. וממה שמסיים הגר"א ועיין ב"ח, ייתכן שכוונת הגמרא להסבר הב"ח להוכחה. אך ייתכן שהגר"א כותב עיין ב"ח להפנות להמשך דברי הב"ח, שם הוא מכריע בעד פירוש תוספות, ונגד פירוש הר"ן. והסבר דברי הגר"א הוא כמו האפשרות הראשונה שהבאנו לעיל.⁹

3. הקשיים בפירוש הר"ן

הב"ח דוחה את פירוש הר"ן, וכותב: "מלבד שאין הלשון משמע כן, גם אינו נכון. דאם כן, לא הוי פירושו כאידך בי"ד וכו'". כלומר, בהמשך הגמרא, הגמרא מביאה ספק נוסף ששאלו את רב נחמן בר יצחק. והפתיחה היא באותו לשון: "המשכיר בית לחברו בי"ד". ושם וודאי הכוונה ליום י"ד. שהרי הספק הוא האם חזקתו בדוק, וזה דווקא כשר כאשר משכיר ביום י"ד עצמו. לכן סובר הב"ח, שחייבים לפרש גם את הספק הראשון שהשכיר לו ביום י"ד, ולא ביום י"ג.¹⁰

8 לכאורה אין זה כ"כ קשה, שהרי מדובר לפי תוספות שכבר קודם דובר ביניהם שהוא עתיד לשכור את הבית ולכן ייתכן שמתוך אמון שביניהם, ומתוך צורך מסויים ניתן לשוכר מפתח עוד לפני קניין השכירות.

9 ייתכן עוד לפרש, שהר"ן סבר שפשוט שיש לקבוע את החיוב לפי תחילת ליל י"ד ולכן אין מקום לספק מה הדין כאשר השוכר שכר ביום י"ד. לכן הוא מעמיד את שאלת הגמרא שהספק כאשר כבר עשו את קניין השכירות קודם יום י"ד והשאלה היא על חיוב תחילת י"ד. אך מהריטב"א והגר"א רואים הסבר אחר.

10 לכאורה קושי זה קיים גם על פירוש תוספות, שהרי גם לשיטתם לכאורה הספק השני הוא דווקא כאשר שכר ביום י"ד ביום, וכפי שמפרש רש"י. אם כן, גם לשיטתם אין שתי הספקות והים. ומדוע דוחה הב"ח מכוח קושי זה את הסבר הר"ן. ונראה לתרץ שסוף סוף לפי תוספות, שני הספקות מתייחסים ליום י"ד ואין ההבדל כ"כ גדול. ועוד ניתן לתרץ, שאין הכרח לפרש את הספק השני דווקא ששכר ביום י"ד ביום כפי שכתב רש"י, שניתן לומר שגם אם שכר במשך ליל י"ד - אפשר להסתפק אם חזקתו בדוק. א', מצד

4. שיטת תוספות ושיטת רש"י בהסבר המקרים

תוספות בד"ה "על המשכיר" כותב: "אין לפרש הטעם כיוון דשלא הוא ואין אדם לבטל אלא הוא, חייב לבדוק". דאם כן, אמאי נקט משכיר לחברו בי"ד, אפילו בי"ג מתחייב המשכיר מהאי טעמא לבדוק". מכאן עולה, בפשטות, שתוספות לא פירשו כר"ן. אלא מדובר כפשוטו - שהשכיר בי"ד ולא בי"ג לצורך י"ד. וכן מפורש יותר בהמשך התוספות: "לכן מפרש ר"י, דחמירא דידיה הוא¹¹ וחל עליו חיוב בדיקה שעה אחת קודם שהשכירה".¹²

רש"י בתחילת הסוגיה לגבי הספק הראשון, לא פירש כלום: "המשכיר בית לחברו בי"ד". ומכאן, שבפשטות הוא מפרש את הספק בפשט הלשון שהשכיר בי"ד עצמו ולא בי"ג. הדבר מתחזק ממה שאנו רואים שהספק השני מוסיף רש"י: "המשכיר בי"ד בשחרית". שמתוך כך נראה, שבשני הספקות מדובר שהשכיר בי"ד, אלא שבספק השני יש להדגיש שמדובר דווקא בשחרית. שרק אז יש מקום לספק אם חזקתו בדוק. ומכאן מתחזק הפירוש בשיטת רש"י, שמדובר שהשכיר בי"ד עצמו ולא כר"ן. אמנם להלן בפרק ה', אנו מעלים אפשרות לומר ברש"י, "שהמשכיר" - הכוונה לזמן שבו נכנס השוכר לבית, ואין ההתייחסות בספק מתי היה קניין השכירות.

שראי לבדוק דווקא בתחילת הלילה. ב', לפי האפשרות שנעלה בהמשך שכאשר המפתח היה בצד המשכיר החובה שלו לבדוק קיימת באופן מוחלט גם לאחר שהשוכר שכר את הבית בליל י"ד ואם כן יש מקום להסתפק כאשר השוכר נכנס בפועל את הבית ביום י"ד - האם חזקתו בדוק.

11 עיין להלן בהערה 23.

12 וכן מפרש הט"ו בסימן קטן א'. אך הוא מוסיף פרט, שמדובר דווקא שהמשכיר עזב את ביתו קודם ליל י"ד, כך שהשוכר היה יכול להיכנס לבית כבר בתחילת ליל י"ד. אולם בב"ח ועוד אחרונים, לא פירשו כך בתוספות. כמו כן, הט"ו מדגיש שהשוכר נכנס במשך ליל י"ד. ומשמע בלא י"ד ביום. אך בפרי מגדים משבצות זהב, סימן קטן א' פירש בדעת הט"ו שמדובר גם אם נכנס בי"ד ביום. אמנם מהחוק יעקב סימן קטן ב' נראה שלמד שגם שיטת תוספות היא שמדובר שהחזיק בה עוד קודם יום י"ד.

וניתן לפרש שמה שכתב תוספות שעה קודם שהשכירה, הכוונה שעה קודם שנכנס השוכר בפועל לגור בבית. וכפי שהר"ן פירש כלשון הגמרא: "המשכיר בית לחברו בי"ד", שהכוונה היא שיכנס השוכר בליל י"ד. ומה שכתב תוספות בפשטות התחייב המשכיר שעה אחת, הכוונה בזמן שלפני שהשוכר נכנס בפועל לבית. אך כל זה דוחק מאוד לומר בתוספות.

ג. סברות הספק

1. הקדמה

הגמרא מביאה את צדדי הספק: "על המשכיר לבדוק דחמירה דידיה הוא, או דילמא על השוכר לבדוק דאיסורא ברשותיה קאי". ויש לברר מה ההסבר שבכל צד של הספק.

בפשטות היה ניתן לומר, שהספק הוא, מיהו שעובר על איסור בל יראה.¹³ האם מי שהחמץ שלו, או זה שהחמץ ברשותו. אך הסבר זה נדחה מפשט הגמרא, שמנסה להוכיח מדין מזוזה. ואם השאלה היא מי עובר בכל יראה - אין שום סברה לפשוט ממזוזה.¹⁴

אמנם, יש לברר אם כן, אם צדדי הספק מוסברים בדרך אחרת, מדוע באמת אין התייחסות לשאלה זו. ולענין בכך להלן בפרק ד'.

2. שיטת רש"י

רש"י (בד"ה "בחמירה דידיה"), מפרש: "החמץ שבבית שלו". לכאורה דבר פלא, מה מוסיף רש"י על דברי הגמרא. לכאורה, רש"י רק מתרגם את דברי הגמרא, ומה שהוסיף את המילה שבבית, לכאורה אין בכך צורך, שהרי ברור שאנו עוסקים בחמץ הנמצא בבית שהושכר ומה בא רש"י לבאר.

13 וודאי לשיטת רש"י במשנה, שמפרש את טעם הבדיקה בכדי לא לעבור על איסור בל יראה (וענין לכך בתוספות ובר"ן ובקהילות יעקב). גם לשיטת תוספות שמפרש את טעם הבדיקה הוא כדי שלא יבוא לאוכלו, ניתן לומר שאף על פי כן חובת הבדיקה היא על מי שעובר על בל יראה. ובדומה להסבר תוספות בתירוץ השני, מדוע תיקנו חובת בדיקה בחמץ ולא באיסורים אחרים.

14 וברש"ש כתב, שספק הגמרא הוא בטעם חיוב הבדיקה כמחלוקת רש"י ותוספות בריש המסכת. שאם חובת הבדיקה מצד איסור בל יראה, אז המשכיר צריך לבדוק. ואם מצד החשש שיבואו לאוכלו - אז השוכר צריך לבדוק. לכאורה הסברו צריך עיון. שאם כן, מה ההו"א לפשוט את הספק ממזוזה. וענין בקובץ שיעורים שבאמת מתקשה בספק הגמרא, שלכאורה לפי רש"י שטעם הבדיקה הוא משום "בל יראה", אם כן פשיטא שעל המשכיר לבדוק. ואם כפירוש תוספות שהטעם הוא כדי שלא יבוא לאוכלו - על השוכר לבדוק. וענין שם כיצד הוא מיישב לכל שיטה את ספק הגמרא. וענין גם בשפת אמת, שבתחילה רצה לפרט בדומה לרש"ש, אך דחה זאת. ולענין עוד בפנ"י בכך.

בד"ה "ברשותיה קאי" כותב: "שהרי עתה הבית שלו". גם כאן יש לבאר מה בא רש"י לומר יותר מפשט הגמרא, שהחמץ נמצא ברשותו של השוכר.¹⁵

לענ"ד, לעמוד על שיטת רש"י על פי דבריו בד"ה "לעשות לו מזוזה" וכותב רש"י: "עלמא מידי דמצווה, עלה רמיא". כאן מתגלה לנו כיצד מפרש רש"י את מהות הספק. השאלה היא האם מצווה מוטלת על הבית היא חבות המשכיר, או חובת השוכר.¹⁶

אמנם לכאורה הגמרא העלתה צדדי ספק אחרים. האם על המשכיר מצד שהחמץ שלו, או החובה על השוכר מצד שהחמץ ברשותו. ונראה לענ"ד לפרש, שכוונת הגמרא לומר שכאן אין עדיפות להטיל את החובה על אחת מהם מצד שהוא יותר קשור אל החמץ, שכן אחד קשר מצד שהחמץ שלו, והשני מהצד שהחמץ ברשותו. וכיוון שיש כאן שיוויון - יש מקום לספק, על מי מוטלת מצוות הבית. על המשכיר, או על השוכר.¹⁷

15 ויש להעיר שהפנ"י מתקשה בדברי רש"י שעתה "הבית שלו". הרי הגמרא בדף ו. מוכיחה מהדין, שלא ישכיר ביתו לע"כ, ששכירות אל קניא. ואם כן כיצד אומר רש"י שעתה "הבית שלו". ואם נאמר שכוונת רש"י היא, על פי הגמרא שם, שרק לעניין חמץ הבית נחשב כשלו - כיצד רוצה הגמרא להוכיח ממזוזה. לעיין שם.

16 "השפת אמת" כתב שלכאורה היא נראה שהספק הוא בדיני ממונות. כמובא בגמרא בבא מציעא ק"א. שיש חיובים של תיקון הבית שמוטלים על המשכיר, ויש מוטלים על השוכר. ואף כאן מסתפקת הגמרא, טורח הבדיקה שהיא כמו עניין ממוני על מי מוטל. אך הוא דוחה הסבר זה, שמרש"י לא משמע כן. ואף דברי הגמרא דאיסורא ברשותיה לא משמע כן. ולפי מה שהסברנו, אכן ניתן להסביר כך את הגמרא. אך אין השאלה הממונית על מי חובת תיקון הבית גרידא, אלא תיקון הבית של מצווה.

17 אמנם יש לברר שמצד צדדי הספק כפי שאנחנו מעלים כאן, היה מקום להסתפק גם כאשר השכיר לו ביום י"ג. וייתכן לתרץ, שבמקרה והשכיר לו ביום י"ג, ונכנס השוכר לגור שם וממילא הוא מכניס חמץ שלו לבית וברור שחובת הבדיקה מוטלת על השוכר. אמנם עדיין יש לשאול, שעדיין יש להסתפק כאשר השכיר לו ביום י"ג אך השוכר לא נכנס עדיין לבית (או אפילו נכנס, אך לא הכניס חמץ). וייתכן לומר, שאין - הכי נמי, שיש להסתפק אף בכך. אלא שהגמרא התייחסה אל המקרה הרגיל שכאשר השוכר שוכר - הוא גם נכנס לגור. וניתן עוד לומר, שכאשר השכיר לו ביום י"ג, והמשכיר יצא מן הבית - המשכיר מפקיר את החמץ, ובליל י"ד אין החמץ של המשכיר (ואולי אף השוכר זוכה בחמץ ועיין להלן בהערה 20). מה שאין כן כאשר השכיר ב"ד, שהרי בליל י"ד עדיין החמץ היה של המשכיר (וגם ניתן להוסיף, שכאן שכבר התחיל את זמן חובת הבדיקה, יותר מסתבר שאין השוכר מתכוון לזכות בחמץ. וגם ללא אמירה מפורשת שרוצה לזכות בחמץ - אין הוא זוכה בחמץ. מה שאין כן כאשר השכיר לו ב"ג).

ולכן מנסה הגמרא להביא הוכחה ממזווה. ודוחה הגמרא, שהדין שבמזווה היא חובה השוכר איננה נובעת מתוך עיקרון שמצוות המוטלת על הבית הן חובת השוכר, אלא מצד שמהות המצווה כאן היא מצד חובת הדר. ולכן אי אפשר להביא ראיה מהספק שלנו.¹⁸

על פי זה מתפרש הקושי, שהעלנו לעיל, מה בא רש"י להוסיף על דברי הגמרא שחמירא דידיה. ונראה לענ"ד להדגיש שאנו עוסקים בחמץ שבבית, שהוא מהות הספק, על מי מוטלת מצוות הבית.¹⁹

3. שיטת תוספות

תוספות בד"ה "על המשכיר" כותב: "אין לפרש הטעם כיוון דשלו הוא ואין אדם יכול לבטל אלא הוא, חייב לבדוק". ומוכיח תוספות שאין לפרש כן: "דאם כן, אמאי נקט משכיר לחברו בי"ד, אפילו בי"ג יתחייב המשכיר מהאי טעמא לבדוק".

18 יש להעיר שרש"י בד"ה "חובת הדר", לאחר שהוא מסביר את הפסק ממזווה, מדוע היא חובת הדר, וממשיך, "אבל הכא בדיקת חמץ דרבנן, דאי משום כל יראה ובל ימצא, הא אמר לקמן סגי בביטול בעלמא וכו'". יש לשאול, מדוע רש"י מביא זאת כאן ולא כבר בתחילת הסוגיה, להסביר מדוע אין לתלות את הספק בשאלה מי עובר על כל יראה ולהסביר כפי שמסביר כאן, שבביטול בעלמא סגי. ונראה לענ"ד, כפי שהסברנו לעיל, שמתחילה היה הספק עקרוני - על מי מוטל המצוות ששייכות לבית. אולם לאחר החילוק של הגמרא, שדין המזווה אינו מתחיל בבית אלא בגברא שדר בבית, שואל את עצמו רש"י: אם כן גם כאן יש לשאול שאלה דומה מצד הגברא. ועל כך הוא עונה, שאין כאן בעיה של כל יראה, מכיוון שבביטול בעלמא - סגי. ולענין להלן בפרק ד', בדיון מי באמת עובר על כל יראה כאשר לא היה ביטול.

19 וגם בדה "ברשותיה קאי", בא רש"י להדגיש שהשוכר בקניין השכירות נעשה עתה הבית שלו.

וייתכן להציע אפשרות נוספת להדגשת רש"י "החמץ שבבית", ולומר שאף שיצא מן הבית, החמץ עדיין שלו, ואין אנו אומרים שהחמץ הפך להיות הפקר. מכיוון שהחמץ נמצא בבית ולא ברחוב. וכן עולה מפשט תוספות, שהחמץ נשאר של המשכיר ורק הוא יכול לבטלו. אך במג"א סימן תל"ז, סימן קטן ג', מפורש לא כך. שכותב, שהשוכר צריך לבטלו מכיוון שהמשכיר מפקיר את החמץ. ולמד כן מדברי הטור בסוף סימן תל"ו, לגבי מי שיוצא מבית עכו"ם, שהטור מסביר את הדעה שהיוצא מבית העכו"ם אינו צריך לבער את החמץ, מפני שישאל הפקירו. ועכו"ם זוכה בחמץ. ולכאורה אפשר לחלק, ששם מדובר בבית עכו"ם, וכישראל עוזב את הבית - הוא מפקיר את החמץ. אך כאן מדובר בבית של המשכיר עצמו. וצריך עיון. ולענין עוד בפרי מגדים אשל אברהם סימן קטן ב', שמדייק בלשון המג"א, מול לשון הר"ן, וכותב בדעת הר"ן שיש להבדיל בין שכירות למכר. ודווקא בשכירות החמץ נשאר של המשכיר, מכיוון שחצרו קונה לו. וענין שם במה שתלה במסירת המפתח.

יש להעיר מדוע תוספות מתייחס בהו"א שלו, לתלות את חיוב המשכיר בבדיקה מצד שהוא יכול לבטל, ולא לתלות את השאלה, בדבר יותר משמעותי, מי הוא העובר על כל יראה.²⁰

ונראה לענ"ד לומר מתוספות, שסובר הוא שבאמת שניהם, גם המשכיר וגם השוכר עוברים בכל יראה.²¹ ולכן אין לתלות את הספק בכך, כפני שיבואר הדבר בפרק ד' סעיף ג'.

מסביר תוספות את הספק: "ולכך מפרש ר", דחמירא דידיה הוא וחל עליו חיוב בדיקה שעה אחת קודם שהשכירה".²²

העולה מדברי תוספות בהסבר הספק, שמצד אחד היה ראוי יותר אתה לייב את השוכר שנמצא בפועל בבית²³ אך מכיוון שכבר התחייב המשכיר שעה אחת בתחילת ליל י"ד, מתלבטת הגמרא האם נשאר החיוב גם לאחר שהשכיר.

20 ואף שלשיטת תוספות בתחילת המסכת טעם הבדיקה הוא בכדי שלא יבוא לאוכלו, ואם כן מדוע שנתלה זאת במי שעובר בכל יראה, אך אם כן נשאר מדוע מעלה תוספות שהדבר תלוי במי שיכול לבטל. ועוד, שאם נאמר שהדיון בגמרא תלוי בסברת חובת הבדיקה, אם כן ברור שלשיטת תוספות השוכר הוא זה שצריך לבדוק, מפני שרק לגביו יש את החשש שמא יבוא לאוכלו. אלא נראה שצריך לומר, שהטעם הוא שמא יבוא לאוכלו, הוא הטעם לעצם התקנה. אך במקרה של שוכר ומשכיר, יש מקום לבירור על מי מוטלת בפועל חובת הבדיקה.

21 ואין לומר להפך, שתוספות סוברים שאף אחד לא עובר, או כשיטת ר' דוד כפי שהובא להלן. שהרי אם כן, אין צורך בביטול. וכפי שכותב ר' דוד: "לעניין הביטול, נראים הדברים שאין מצוות ביטול על אחד מהם, שאין הביטול אלא בכדי שלא יעברו עליו בכל יראה".

22 קצת קשה, מדוע לפי הסבר תוספות נימקה זאת הגמרא בלשון "חמירא דידיה". הרי עיקר הסיבה שהמשכיר היה חייב שעה אחת, היא בגלל שהחמץ היה אז עדיין ברשותו.

כמו כן, יש להעיר, שייתכן וגם לצד זה של הספק, זה דווקא כאשר השכיר את הבית, אך אם מכר את הבית, אע"פ שהיה חייב שעה אחת - אין לחייבו לאחר המכירה. או מפני שבהשכרה עדיין הבית שלו, או מפני שהחמץ שלו כיוון שביתו זוכה לו. מה שאין כן כאשר מכר את הבית.

23 ובמיוחד לשיטת תוספות, שטעם הבדיקה הוא כדי שלא יבוא לאוכלו. וטעם זה שייך יותר בשוכר הנמצא בבית.

ממשיך תוספות: "ומייתי ראייה ממזוזה, דאע"פ דחל חיוב קודם שהשכיר, על השוכר לעשות מזוזה". ודחי דמזוזה חובת הדר הוא, כלומר²⁴ אפילו לא היה משכירה היה יכול להיפטר ממזוזה, שאולי עתה נשתמש בבית, אבל לגבי חמץ, אילו לא ישכיר לאחר, יצטרך לבדוק".

ונראה שתוספות מתקשה בדחיית הגמרא. הרי גם בשלב ההוכחה ממזוזה, ידענו שבמזוזה החובה היא חובת הדר, וההוכחה הייתה רק שלא מתחשבים בכך, שבתחילה היה החיוב על המשכיר. לכן מפרש תוספות, שמה שהגמרא דוחה שמזוזה היא חובת הדר - היא לא רק לומר שהחובה על השוכר שגר בבית ולא על המשכיר, אלא שהגמרא רוצה לומר חילוק מהותו בין מזוזה לחמץ. שבמזוזה, כאשר בעל הבית עוזב את הבית ולא משתמש בו - אין לו חובה כלל, ולכן אין מקום להתחייב שהיה חייב שעה אחת קודם שהשכיר. מה שאין כן בחמץ, שאפילו אם הוא עוזב את הבית - אם לא ייכנס לשם אדם אחר, עדיין נשארת החובה עליו לבדוק.²⁵

ד. דין איסור בל יראה במשכיר בית לחברו

1. שיטת ר' דוד

ר' דוד בחידושיו, פותח את הסוגיה ומקשה: "תימה הוא זה, מה זו שאלה, מי שהוא עובר עליו בבל יראה ובל ימצא, הוא צריך לבדוק". ושולל הוא את האפשרות שזו כוונת הגמרא בספק, מיהו שעובר בבל יראה.

מתרץ ר' דוד ומחדש: "והאמת שזה החמץ אין עוברים עליו בבל יראה ובל ימצא - לא המשכיר, ולא השוכר. זה שאינו שלו, וזה שאינו ברשותו". ומסתמך על המכילתא בה נאמר: "יצא חמצו של נכרי שהוא ברשות ישראל, שהוא ברשותו ואינו יכול לבערו, ויצא חמצו של ישראל מרשות נכרי שהוא יכול לבערו שאינו ברשותו וזה מה שאמרו, בייחד לו בית שאינו זקוק לבערו". וממשיך ר' דוד: "אף כשהוא ברשות ישראל, כמו כן אינו עובר עליו מן הדין. שמכל מקום, אינו ברשותו. ומה שאמרו אבל אתה רואה שלאחרים ושל גבוה, אף בשל ישראל אתה יכול

24 לשון "כלומר" ברש"י ותוספות, משמעותה שיש לפרש את דברי הגמרא לא כפשט הראשונים, מכיוון שיש בו קושי. אלא פשוט מורכב יותר. כפי שאנחנו מסבירים כאן בתוספות.

25 בתנאי שעזב את הבית בתוך 30 יום קודם הפסח כמבואר בגמרא בדף ו.

למעט". אלא, שאף במקרה של ישראל - אין עוברים מן התורה, מכל מקום חכמים גזרו ביעור על כל החמץ של ישראל, ואפילו במופקד אצל גויים וזו הייתה השאלה בסוגייתנו, שכיוון שאף אחד מהם אינו עובר על איסור בל יראה, על מי בכל אופן חובת הבדיקה והביאור שהטילו חכמים.

וכשיטת ר' דוד, נקטו גם המאירי והמהר"ם חלוואה, וכן נוקט השאגת אריה סימן פ"ג בדעת הרמב"ן.

2. שיטת רש"י

רש"י בד"ה "חובת הדר" כותב: "והכא בדיקת חמץ דרבנן, דאי משום בל יראה ובל ימצא, הא אמר לקמן דסגי ליה בביטול בעלמא, ממיסח דעתיה מינה ומשפי ליה כעפרא וכו'".

העולה מדברי רש"י, שבניגוד לדעת ר' דוד, יש כאן איסור בל יראה. רק שאין חוששים לכך מפני שמסיק ביטול וחובה הבדיקה היא רק מדרבנן.²⁶

לא מפורש בדברי רש"י, אם לא יהיה ביטול, מי באמת עובר באיסור בל יראה. המשכיר, או השוכר.

המהרש"ל על רש"י כותב: "פירוש, דאי הוה בדיקת חמץ דאורייתא, אם כן הוה אמרינן דעל המשכיר הוא מוטל, שהרי ביתו הוא". עולה מדבריו, שלמד שמי שעובר על איסור בל יראה הוא המשכיר דווקא.²⁷

לעומת המרש"ל, במג"א סימן תל"ו, סימן קטן ט"ז, לשון השו"ע שם: "וצריך לבער בית העכו"ם". כותב המג"א: "משמע, דבבית ישראל, אין צריך לבער, דעל השני חל חובת ביעור כמו שכתב בסימן תל"ז וכן כתב רש"י בהדיא, דהשוכר עובר על

26 ואף שרש"י כתב שחובת הבדיקה היא בכדי שלא יעבור על בל יראה, ומסביר זאת הר"ן שמא לא יבטל בכל ליבו - בכל אופן חשש זה הוא רק מדרבנן והחובה היא רק מדרבנן.

27 לכאורה, ההסבר שנתן המרש"ל אינו מובן. שהרי מפורש מהחמץ ברשותו של השוכר. וכתב רש"י: "שהרי עתה הבית שלו. אמנם הגמרא בדף ו. מוכיחה מדין האיסור להשכיר את בתו לעכו"ם, ששכירות לא קניא. ואף על פי שלגבי חמץ מספיק שהוא ברשותו כמבואר בגמרא שם, על כך פנים הבית שייך למשכיר ולכן מובנת דעת המרש"א.

בל יראה אם לא ביטלו, והראשון הוה ליה כמי שאין לו בית והחמץ אינו שלו, דהפקירו.²⁸

מפורש שהמג"א למד ברש"י, שדווקא השוכר הוא זה שעובר בכל יראה, אך לכאורה לא ברור, היכן מצא המג"א הדבר מפורש ברש"י. ואולי, כיוון שלמג"א פשוט שהמשכיר איננו עובר כפי שהחמץ אינו שלו והפקירו, ומצד שני עולה מרש"י שאם לא יהיה ביטול יהיה כאן איסור בל יראה, ממילא עולה שהשוכר הוא זה שעובר בבית יראה.²⁹

וייתכן עוד לדייק ממה שרש"י בא לענות, מדוע לא נשווה זאת למזוזה, כמו שבמזוזה היא חובת הדר, כך כאן השוכר הוא זה שעובר.

28 וכן כתב המג"א, בסימן תל"ז סימן קטן ג', על הדין שהשוכר צריך לבדוק, הוסיף המג"א שצריך גם לבטל לפני שהמשכיר מפקיר את חמצו. ומוסיף, בהמשך: "ומכל מקום המשכיר יבטל גם כן בפירוש, וכן משמע בתוספות". ונראה שכוונתו, שאף שמסתמא הוא מפקיר, בכל אופן לכתחילה לא יסמוך על כך, אלא יבטל בפירוש (ולגבי מה שכתב וכן משמע בתוספות, דנו האחרונים בדבריו).

29 לכאורה קשה, שיש לחלק בין עכו"ם שלא אכפת לו לזכות בחמץ, לבין השוכר שאינו רוצה לזכות בחמץ, האסור בכל יראה. ייתכן שמכיוון שמדובר בזמן שעדיין החמץ מותר באכילה, אני אומר שמסתמא השוכר זוכה בחמץ כל זמן שלא יאמר בפירוש שאינו רוצה לזכות. וכן כותב הפרי מגדים א"א (אשל אברהם) תל"ז סימן קטן ג' (וכמובא להלן בהערה 39).

לענין עוד בפרי מגדים שם, סימן קטן ב', שמסביר את חילוק הגמרא שתלוי במי שנמצא המפתח בידו, שהכוונה, שמי שמפתח בידו, הבית משתמר לו והוא זוכה בחמץ. ולכן, הוא זה שצריך לבדוק ולבער.

ולענין עוד בתוספות ר' פרץ וזה לשונו: "על המשכיר לבדוק, דחמירה דידיה, או דלמא על השוכר לבדוק כי איסורה ברשותיה קאי - והוא שמא יעבור בכל יראה ובל ימצא. ואם תאמר מאי קמביעא ליה, פשיטא דעל משכיר לבדוק, דאם לא כן יהיה עובר בכל יראה ובל ימצא מכיוון שהוא שלו. ועוד קשה, דמאי איריא דנקט ארבעה עשר. לינקוט נמי שלושה עשר, ואפילו הכי יתחייב המשכיר מהאי טעמא". ומתוך, שלא דנו מצד בל יראה שמדובר שביטלו. ומסביר בהמשך את הספק כהסבר תוספות.

הרי מפורש בר' פרץ, שמי שעובר באיסור בל יראה, זהו המשכיר. אולם בתחילת דבריו על דברי הגמרא לגבי השוכר דאיסורא ברשותיה קאי, כתב ר' פרץ והוא שמא יעבור בכל יראה (בניגוד למשכיר שנקט, כדבר מוחלט שיעבור בכל יראה). ונראה שכוונתו שאם המפקיר יפקיר את החמץ, יכול השוכר לעבור אם ירצה לזכות בחמץ. או, שאם השוכר ימצא את החמץ וירצה לזכות בו - אז הוא יעבור בכל יראה. ולכן כתב לגבי השוכר, שמא יעבור.

ייתכן עוד לומר, בדעת רש"י, שבמקרה כזה שניהם עוברים, כפי שנעלה אפשרות כזאת בתוספות בסעיף הבא.³⁰

3. שיטת תוספות

תוספות בד"ה "על" שדן בסברות ספק הגמרא כותב: "אין לפרש הטעם, כיוון שלו הוא ואין אדם יכול לבטל אלא הוא, חייב לבדוק". וכפי שמבאר בהמשך היה צריך להסתפק גם במשכיר בי"ג.

ונראה, שמה שתוספות העלה את האפשרות שהספק הוא מצד שהמשכיר הוא זה שיכול לבטל, שיש צורך בביטול. כלומר, שיש כאן איסור בל יראה ולא כשיטת ר' דוד. ואם כן צריך לברר מדוע תוספות לא מעלה את האפשרות היותר פשוטה: שהספק תלוי בשאלה מי עובר באיסור בל יראה³¹. אלא תלה זאת בשאלה מי יכול לבטל.

אולי ניתן לחדש, שתוספות סובר, שבמצב כזה שהחמץ הוא של ישראל, שניהם עוברים בבל יראה. ומה שמפורש במכילתא ששניהם לא עוברים, זה דווקא בחמץ של ישראל הנמצא ברשותו של עכו"ם, או להפך - בחמץ של עכו"ם הנמצא ברשותו של ישראל. אך כאשר מדובר בחמץ ברשותו של ישראל - שניהם עוברים.

חילוק זה בין חמץ של גוי לחמץ של ישראל, עולה בדברי הגר"א, על דין השו"ע תמ"ג סעיף ב', שישראל שהיה מופקד בידו חמץ של ישראל חברו אפילו ללא אחריות - צריך למוכרו. ואם לא מכרו, חייב לבערו. כותב הגר"א: "למד זה ממה שכתב (ה, ב) אבל אתה רואה וכו'" (של אחרים של גבוה). ועיין רש"י שם שפירש של אחרים - א"י (אינו יהודי, ובלשונו של רש"י, כגון נכרי). וכן הוא בכ"מ. משמע, שבשל ישראל - אסור. מדלא קאמר אבל שאינו שלך - אתה רואה. ואוקימנא שם, בשלא קיבל אחריות. וכן שם ו א חמצו של א"י עושה וכו'. ועיין רש"י בד"ה

30 על פי מה שמדייק הגר"א מרש"י בדף ה. לגבי פיקדון. אמנם, יש בכך חידוש גדול, לתלות זאת ברש"י או בתוספות ללא הוכחה גמורה. ולעיין בקובץ שיעור כאן, שגם הוא מסתמך על שיטת הגר"א בד"ה בל יראה בחמץ של ישראל.

31 וכמו שדן בכך ר' דוד, וכמו שדן בכך ר' פרץ. ודוחק לומר, שלתוספות פשוט שהשוכר הוא שעובר בבל יראה מפני שהחמץ ברשותו, אע"פ שהחמץ אינו שלו, ותוספות בא רק להסביר את הצד של השוכר מדוע יש לחייב רק את המשכיר. שאם כן, נראה שתוספות היה צריך להתייחס לכך.

"חמצו" וכו' (וזה לשון רש"י שם: "המופקד אצלו ולא קיבל אחראיות, דמותר לשהותו". עולה מכך, שאף על פי שלא קיבל אחראיות - דווקא בנכרי מותר להשהותו, וזה בניגוד לתוספות שם, שפירש שמדובר בקיבל אחראיות). משמע דמישראל צריך לבער. מסיים הגר"א: "דלא כב"ח או כמג"א". וכוונתנו, שהם פירשו, שהחובה של הנפקד לבער, איננה כדי שהוא עצמו לא יעבור, כפי שפירש הגר"א. אלא כדי שהמפקד לא יעבור³² "וזה לשון המג"א בסימן קטן ה': "אף על גב דהוא אינו עובר עליו, יבערנו בכדי שלא יעבור עליו המפקד".³³

ונראה שאין הגר"א חולק על המג"א בכך שהמפקד עובר. אלא, הוא חולק על הטעם שהנפקד צריך לבער. שלדעת המג"א, רק בגלל החשש שמא המפקד יעבור. דאילו לדעת הגר"א הנפקד עצמו עובר ולכן צריך לבער. והנפקד עובר ע"פ שאין קיבל אחראיות מפני שמדובר בחמץ של ישראל.

העולה מדברי הגר"א שבמציאות של חמץ ישראל בבית ישראל חבירו, שניהם עוברים על איסור בל יראה. ויש מקום לומר כן גם בסוגייתנו בשוכר ומשכיר.

אמנם ניתן לחלק וזה דווקא במפקד ונפקד, אך שוכר ומשכיר יש להתלבט בחיובו של כל אחד מהם. מצד המשכיר, ניתן לומר שהוא לא עובר מכיוון שהוא יצא מן

32 דין זה שהמפקד עובר עליו, תלוי במחלוקת ראשונים כמובא בראש סוף סימן ד'. ועיין בקהילות יעקב סימן ד', בהסבר השיטות השונות.

ועיין בפסק השו"ע תמ"ד: "ישראל שהפקד חמצו אצל ישראל חבירו, או אצל עכו"ם - אע"פ שקיבל עליו הנפקד אחראיות, עובר עליו (אף) המשכיר".

ועיין בבאר הגולה שם, שכתב שיש לגרוס "אף". שהרי הנפקד וודאי עובר, מכיוון שקיבל אחראיות כמבואר בסעיף א'. ועולה מכאן, שיש מציאות שאפשר לחייב שניים בבל יראה. ויש מקום לומר כן גם אצלנו לגבי משכיר ושוכר. אמנם, לר' עקיבא איגר שם, בתחילת הסימן, מפקק בחיובו של הנפקד, וטוען שחיוב הנפקד הוא דווקא שקיבל מנכרי, אך כאן שקיבל מישראל בשעה שישית שנאסר בהנאה - פקעה האחראיות שלו. וממילא אינו עובר (ועיין בקהילות יעקב בכך). ולפי ר' עקיבא איגר, אין כאן מציאות ששניהם חייבים. אמנם אין זה בגלל עיקרון שלא ניתן לחייב את שניהם, אלא מפני שסובר שבמקרה כזה אין מקום לחייב את הנפקד מכיוון שפקעה אחראיותו. אך על כך פעם, עולה מדברי ר' עקיבא איגר, כאשר אין לו אחראיות, אינו עובר אפילו שמדובר בחמץ של ישראל.

33 ואף על פי שיתכן שהמשכיר עצמו מכרו במקומו, כותב המג"א שאין ספק מוצא בידי וודאי ולכן צריך הנפקד לבער. מחדש שם המג"א שצריך הנפקד לשלם למפקד על רשלנותו במה שלא מכר את החמץ, אלא אם כן החמץ בעין - שיכול הוא אחרי הפסח הרי הוא שחל לפניך. ועיין בחוק יעקב ובאבן העזר, שחלקו על המג"א בחיובו של הנפקד. אך כל אחד מטעם אחר ויש נפקא מינה ביניהם.

הבית הוא מפקיר את חלקו, והמוכר איננו עובר שאין הוא מתכוון לזכות בחמץ ולכן אין כאן חמץ של ישראל והוא כמו חמץ של נכרי ושל הפקר.

אולם הוכחנו מפשט תוספות, שיש כאן איסור בל יראה. וצריך לומר, שאם מדובר בחמץ בעל ערך - אין לומר בסתמא שהמפקיר יפקיר אותו, אלא אם כן יפקיר אותו בפירושו. ולכן יש מקום לומר ששניהם עוברים על איסור בל יראה.

ה. מסקנת הגמרא

1. הצגת הגמרא

רב נחמן בא יצחק פוסק את הספק מברייתא: "אמר להו רב נחמן בא יצחק, תנינא המשכיר בית חברו אם עד שלא מסר לו מפתחות חל ארבעה עשר, על המשכיר לבדוק. אם משהוסר המפתחות חל ארבעה עשר - על השוכר לבדוק".

מפשט הגמרא נראה שתשובת הגמרא היא תשובה של "תלוי". כלומר, בין שתי האפשרויות שהעלתה הגמרא בספק - אומר רב נחמן בר יצחק שלפעמים המשכיר חייב לבדוק, ולפעמים השוכר. והדבר תלוי מתי נמסרו המפתחות.³⁴

2. שיטת רש"י

רש"י בד"ה "מסירת המפתח" כותב: "הוא קניין השכירות, דאם עד שלא מסר המפתח נכנס ליל ארבעה עשר חלה חובת הבדיקת על המשכיר. שעדיין הייתה ברשותו. ואע"פ שמסר לו ביום, כבר חלה החובה עליו".

מרש"י עולה, שמסירת המפתח הוא קניין השכירות, והדין תלוי מתי היא קניין השכירות.

³⁴ לכאורה זה לא מדויק לומר כאן "תלוי". שיתכן שתשובת הגמרא שונה מהנחת היסוד של הספק, ואין כאן הכרעה בין שני צדדי הספק, אלא הכרעה חדשה.

אמנם הדבר דורש בירור. שהרי, לפי מה שכתבנו בפרק ב' שלרש"י ותוספות נראה שהמקרה של הספק הוא, שמעשה השכירות נעשה ביום י"ד ולא קודם לכן, אם כן מה מציאות שמסר לו מפתחות קודם לכן וכן מהי הסברה לכן. ונדון להסבר הגמרא לפי רש"י ולפי תוספות.

הסבר זה מעלה מספר קושיות:

1. אם כל עניין מסירת המפתח הוא הקניין ותו לא, מדוע לא כתבה הגמרא אם עשה קניין קודם ארבעה עשר. וכן מקשה מתוספות ר' פרץ.
2. אם כל עניין מסירת המפתח הוא הקניין, ויש כאן בעצם הכרעה צד אחד של הספק, שבאמת על המשכיר לבדוק. ורק אם השוכר שכר לפני יום י"ד, אז השוכר חייב לבדוק. מדוע אין אמירה מפורשת בגמרא שהמשכיר הוא זה שצריך לבדוק.
3. קושיית תוספות בד"ה "אין" - על פי הגמרא בפרק "מרובה", שכשירות קרקע אינה נקנית במסירת מפתח.

הפרי מגדים במשבצות זהב תלו א, נוקט בשיטת רש"י שהוא סובר כדעת הר"ן להלכה, שכדי לחייב את השוכר - צריכים להתקיים שני תנאים. שגם יהיה קניין שכירות, וגם יהיה מפתח לידו קודם ל"ד. ומה שעולה מרש"י שמסירת המפתח לבדה מספיקה, זה כאשר מסירת המפתח עושה קניין. וזה על פי דברי הב"ח בחושן משפט סימן קצ"ב, שמסירת מפתח שאומר לו בפירוש יקנה בכך - הוא קונה. ולכן נקטה הגמרא דווקא קניין של מסירת מפתח, שבאותו פעולה מתקיימים שני התנאים. אך באמת, אם יעשו קניין אחר קודם י"ד והמפתח יהיה ביד השוכר, גם ללא מסירת המפתח ביד המשכיר - יתחייב השוכר.

הפרי מגדים מביא גם את פירוש הפרי חדש שלדעתו הכל תלוי בקניין. מסירת המפתח היא דוגמא לקניין. ומקשה עליו הפרי מגדים, שאם כן לאיזה צורך הוזכר המפתח כלל.

לפירוש הפרי מגדים עצמו, נפלו שתי קושיות. אך לכאורה הקושיה השנייה עדיין קיימת, שאע"פ שלא בכל קניין קודם י"ד השוכר חייב - אך סוף סוף, על המקרה בו הסתפקנו ששכר בי"ד, יש הכרעה ברורה שהמשכיר צריך לבדוק.³⁵

ונראה לענ"ד לומר, שרש"י פירש בלשון הספק המשכיר בית לחברו בארבעה עשר, שלשון המשכיר אינו מתייחסת לקניין השכירות, אלא בזמן שבו השוכר נכנס לבית ואין התייחסות מתי נעשה קניין השכירות. על כך הגיעה הכרעת הגמרא שהדבר תלוי. לפי הפרי מגדים, הדבר תלוי אם הקניין ומסירות המפתחות נעשו קודם י"ד, בעוד שלפי הפרי חדש הדבר תלוי רק בקניין.

35 ואולי זה קושי נוסף בסוגיה שהביא את הר"ן לפרש שמתחילה הספק היה שהשכיר בי"ג לצורך י"ד. אך מפשט רש"י לא נראה כן. אמנם לפי מה שנשפט בהמשך, אין הבדל גדול בין הר"ן לרש"י.

בהסבר שיטת רש"י נראה לומר, שרש"י לא סבר כדעת תוספות שמסירת המפתח שלעצמה יכולה לחייב את הסופר, ולכן נקט שבמסירת המפתח נעשה קניין. אמנם, לפי הפרי מגדים רק עניין שיש בו גם מסירת מפתח - מחייבת את השוכר. וצריך לעמוד מה הסברה בכך.

ניתן לומר כסברה המובאת בתוספות, שכתב: "שאותו שאין המפתח בידו, איך ייכנס לבדוק". כלומר, במצב הביניים שיש צד לחייב את השוכר ויש צד לחייב את המשכיר, ההכרעה היא שהדבר תלוי למי הייתה בפועל היכולת לבדוק בליל ב"ד.³⁶ אמנם בפרי מגדים באשל אברהם, סימן קטן ב', נוקט הסבר אחר. הוא מסביר, שבעצם המשכיר הפקיר את החמץ שיוצא מן הבית. אך חצרו קונה לו בחזרה אם המפתח בידו, שנחשב כחצרו המשתמרת לדעתו³⁷ מה שאין כן המפתח ביד השוכר.³⁸ אמנם הפרי מגדים הסביר זאת בשיטת הר"ן, אך ייתכן ואפשר להסביר כן גם בדעת רש"י.³⁹

36 ויש לדון מה הדין במכר. כלומר, שמכר לו ב"ג, אך הקונה נכנס בפועל רק ב"ד. ובליל י"ד המפתח היה עדיין בידי המוכר. והדבר תלוי כיצד נפרש את צדדי הספק בשוכר ומשכיר, ולענין בכך להלן בסעיף ה'. כמו כן, יש לדון מה הדין כאשר יש מפתח לשניהם, או בית שלא נעול וענין בסעיף ה'.

37 לכאורה קשה, שהרי אם הוא מפקיר את החמץ ואין הוא מעוניין בו, מדוע חצרו תקנה לו בעל כורחו. ואולי אין הכוונה להפקר גמור, אלא כייאוש שלא אכפת לו מן החמץ ויכול השוכר לזכות בו. אך אם החצר משתמרת בדעתו של המשכיר ולא השוכר, אין השוכר זוכה בחמץ ונשאר החמץ של המשכיר. וצריך עיון.

38 ואף על פי שלכאורה מסתבר, שאין השוכר רוצה לזכות בחמץ שאסור בפסח, כותב הפרי מגדים בסוף סימן קטן ג' שזה דווקא בזמן האיסור, מה שאין כן קודם זמנו.

39 הפרי מגדים דייק כן בר"ן, שלא נקט כלשון תוספות: "באותו שאין בידו מפתח, איך ייכנס ויבדוק". ואילו לשון הר"ן, ועדיין הבית מעוכב אצלו. וניתן להבין שאין זה מצד המניעה הטכנית לבדוק, אלא מצד השליטה על הבית. ונפקא מינה בכך לענין המקרה בבית שאינו נעול כמבואר להלן בסעיף ה' (אמנם לשון הר"ן בהמשך: "ואם מסר לו מפתח קודם י"ד, מכיוון שקנאו בדינו ובידו להיות יוצא ונכנס, על השוכר לבדוק", משמע לעניות דעתי כסברת תוספות).

3. שיטת תוספות

תוספות בד"ה "אם", לאחר שדחה את דברי רש"י כותב:

ומפרש ר"י, דהכא שמסר לו המפתח ולא החזיק, ומי שיש בידו מפתח שחל י"ד - חייב לבדוק. דאותו שאין בידו מפתח, כיצד ייכנס ויבדוק. ומיהו אם הפקיד מפתח בידו אצל אדם אחר, אינו חייב הנפקד לבדוק, אלא דווקא שרוצה להחזיק בבית ולקנות.

לכאורה עולה מדברי תוספות, שתשובת הגמרא לספק, היא הכרעה של "תלוי". כלומר, על השאלה היא על מי חובת הבדיקה - על השוכר או המשכיר, תשובת הגמרא, תלוי אם מסר לשוכר את המפתח. אך אין זה מדוייק, שהרי לפי תוספות הספק היה, האם מתוך שחל על המשכיר חובה של שעה אחת - הוא חייב גם אחרי שהשוכר נכנס. ועל כך לכאורה התשובה היא שאכן חייב.⁴⁰

ויש כאן הכרעה גמורה, לצד אחד של הספק. ומה שהשתנה היא ההנחה של הספק. שחשבנו שהמשכיר חייב שעה אחת, ועל כך אנו אומרים עתה "תלוי". כלומר, שהמשכיר חייב בתנאי שלא מסר עדיין את המפתח לשוכר.

ומוסיף תוספות בסופו, שאין מציאות המפתח לבדה מחייבת בבדיקה, אלא דווקא בשוכר. שאף שלא נעשה עדיין קניין השכירות - דובר ביניהם לפני כן על השכירות ומתוך זה נתן המשכיר לשוכר את המפתח, ולכן חלה על השוכר חובת הבדיקה.

השאלה שיש לברר בדברי תוספות היא, מהי משמעות של הדגשת תוספות "ולא החזיק".

המהרש"א כותב: "ואל החזיק, אפשר שהוצרכו לומר באירי בלא החזיק, דבהחזיק - לא הצריך למיתני ואם משמסר וכו'. דמילתא דפשיטא הוא". כלומר, לפי המהרש"א מה שכתוב בתוספות "ולא החזיק", איננו לומר שאם החזיק השוכר קודם י"ד הדין השתנה. אלא גם אז הדבר תלוי במסירת המפתח. ומה שמעמיד תוספות

40 וכן מפורש במשנה ברורה תל"ז סימן קטן ג' וזה לשונו: "ואפילו אם השוכר נכנס לדור בה בתוך הלילה". וכן פוסק השו"ע הרב. אמנם, ניתן לומר שזה דווקא לפי הר"ן, שכמותו פוסק השו"ע, שהרי לפי הר"ן, לא הסתפקנו בשאלה האם חייב הבדיקה משתנה במשך ליל י"ד. אך לתוספות שזה היה הספק, אין הסתפקות מפורשת להכרעה בכך. אמנם נראה שגם לדעת תוספות מסתימת הגמרא, משמע שהגמרא מכריעה שהכל תלוי במסירת המפתח בליל י"ד ומשמע שהדין נקבע לכל ליל י"ד.

את הגמרא דווקא בלא החזיק. שכן בהחזיק, פשיטא שאם מסר לשוכר את המפתח - השוכר צריך לבדוק. ולא היה צריך לכתוב זאת.

יש להעיר שלפי פירוש המהרש"א מתעורר קושי מסויים, שהרי תוספות כתבו בתחילת הסוגיה שהספק הוא ששכר בי"ד דווקא. שכן, אם שכר בי"ג פשוט היה לגמרא שהשוכר צריך לבדוק. ואילו עתה, לפי פירוש המהרש"א בתשובה הגמרא משתנה הנחת היסוד. וגם כאשר שכר בי"ג, אם המפתח עדיין ברשות המשכיר, החובה אינה מוטלת על השוכר - אלא על המשכיר.

לעומת המהרש"א, הב"ח נוקט שבכוונת תוספות היא, שדווקא בלא החזיק הדבר תלוי במסירת המפתח. אך אם השוכר החזיק בי"ג, אין הדבר תלוי במסירת המפתח - אלא השוכר לעולם חייב לבדוק. וצריך הוא לחזור אחר המפתח על מנת לבדוק. לפי פירוש זה, לא השתנה במסקנת הגמרא הנחת היסוד של הספק.⁴¹

ו. מקרים מיוחדים

1. מכר: לשון הר"ן במסקנת הגמרא היא, דאפילו הכי מכיוון שהבית של המשכיר והחמץ שלו ועדיין הבית מעוכב אצלו, שאין השוכר נכנס שם מפני שהמפתח בידו של המשכיר, ועל המשכיר לבדוק וכו'.

וההדגשה של הר"ן שהבית של המשכיר, ניתן לדייק שבמכר שבאותו מקרה, הדין יהיה שונה. והקונה יצטרך לבדוק אע"פ שהמפתח עדיין בידי המוכר. ויצטרך הקונה להשיג את המפתח על מנת לבדוק. הוכן מדייק מדבריו החוק יעקב סימן קטן ב' וכן בביאור הפרי מגדים.⁴²

הפרי מגדים מדייק מלשון המג"א בסימן קטן ב', שהשמיט את המילים מכיוון שהבית של המשכיר, שאינו סובר חילוק זה.

41 בחוק יעקב סימן קטן ב' חולק על הב"ח.

42 וסברת החילוק, ניתן לומר שההתחשבות בכך שהמפתח ברשותו, היא דווקא במשכיר, שהבית שלו. אך במכר, אע"פ שמוכר מחזיק את המפתח - הרי כאדם שאין לו זיקה לבית ואינו חייב בבדיקה (אע"פ שהחמץ היה שלו). והפרי מגדים נראה שפירוש, על פי סברתו, מצד קניין החמץ. שייך דווקא במשכיר שהבית שלו, וקונה את החמץ בלא במכר.

החוק יעקב כותב, שחילוק זה הוא דווקא לר"ן. אך לתוספות שנוקטים שהשוכר חייב כאשר המפתח בידו, אע"פ שלא עשה עדיין את הקניין לפני ליל י"ד, שהוא הדין במכר ואין לחלק בדעתם בין שכירות למכר.⁴³

2. בית פתוח ולא נעול (או כשיש מפתח גם ביד המשכיר, וגם ביד השוכר): החוק יעקב בסימן קטן ד' כותב: "ובית שאינו נעול, אם כבר החזיק בה השוכר - עליו לבערו כמשמעות לשון הר"ן והתוספות".⁴⁴

3. כאשר מסר המשכיר את המפתח לשוכר וחזר השוכר והפקיד את המפתח ביד המשכיר על המשכיר לבדוק: כן פוסק חוק יעקב סימן קטן ג'.⁴⁵

43 אמנם לענ"ד, שזה דווקא ביחס למקרה זה. אך לסוברים בדעת תוספות (פשטות המהר"א והחוק יעקב עצמו) במקרה שהשכיר ב"ג, אך עדיין המפתח ביד המשכיר - על המשכיר לבדוק (וזה הם סוברים כר"ן), מסתבר שגם תוספות יחלקו במקרה זה בין שכירות למכר. ואין להתחשב בכך שהמוכר עדיין מחזיק את המפתח. ודומה יותר לאדם זר שמופקד אצלו המפתח.

יש להעיר עוד, שבספק פסקי תשובות סימן תל"ז הערה 17 כותב: "ודע עוד, שהוא הדין בשוכר שפג חוזה השכירות טרם פסח, ועזב את הדירה, אבל עדיין לא החזיר את המפתח למשכיר - החיוב על השוכר לבדוק". ומפנה למגן אברהם סימן תל"ז, סימן קטן ט"ז ולספר חובת אדם. ולענ"ד, הדבר דומה למקרה של מכר. שלפי הדיוק של החוק יעקב בר"ן, אע"פ שהמפתח נשאר אצל המוכר - אין למוכר כבר שום זיקה לבית (אע"פ שהחמץ היה שלו). ואם כן, הוא הדין לשוכר שעזב - כבר אין כל זיקה לבית, ובעל הבית דומה לקונה וצריך הוא להשיג את המפתח על מנת לבדוק. ובספר חובת הדר, עמוד ק"ב, דן במקרה שבמקום השוכר שפגה שכירותו - שכר חוכר חדש. אך המפתח נשאר אצל השוכר הראשון. שלכאורה, במקרה כזה, לפי הר"ן - אין על מי להטיל את חובת הבדיקה. הוא כותב שמסתבר שבמקרה כזה נשארה חובת הבדיקה על השוכר הראשון. לענ"ד, צריך עיון בכך.

ולענין עוד בדירשו בסוף הערה 8, בשם הרב קנייבסקי בשוכר שיוצא מהבית קודם יום י"ד (ולא מדובר שהמפתח נשאר אצלו), שראוי ממידת חסידות לנקות את הבית היטב, כדי שהבעלים שיש חשש שלא יבדקו - לא יעברו על איסור בל יראה.

44 לענ"ד מה שכתב החוק יעקב בעל התוספות, זה נכון לשיטתו (דלא כב"ח), שתוספות סובר שהחזיק ב"ג והמפתח ביד המשכיר, שעל המשכיר לבדוק. ועל כך מסתבר לומר כמו לדעת הר"ן, שאם גם לשוכר יש מפתח - אז על השוכר לבדוק. אולם, הדין שמפורש בתוספות שבמקרה שהשוכר עדיין לא שכר ורק קיבל את המפתח ובכל מקרה השוכר צריך לבדוק (מצד הסיכום שביניהם שהוא עתיד בהמשך לשכור את הבית). מסתבר שאם נשאר המפתח גם ביד המשכיר, או במקרה שהבית פתוח - על המשכיר לבדוק. סוף סוף, הבית ברשותו.

45 כן נראה פשוט מסברה, שאין משמעות למסירה הראשונה מכיוון שחזר המפתח ביד המשכיר (אמנם המשנה ברורה מביא כשם הפרי חדש שחולק). אמנם נראה, שאם החזיר השוכר את המפתח לאחר תחילת

4. אורח בבית מלון: דינו כשוכר. כך פסק בשו"ת מנחת שלמה, ועוד פוסקים. כמובא בדירשו הערה 2. וכן בפסקי תשובות הערה 1. אמנם, הוא מביא שם בשם שו"ת קניין תורה, שפסק שאין החיוב מוטל על האורח. שכן אין דינו כשוכר, מכיוון שבעל בית המלון יש תפיסה בחדרו. שהרי יכול הוא להעבירו לחדר אחר.

מה הדין באורח בית מלון וכן תלמידי ישיבה האמורים לצאת ביום י"ד ביום, ולא ישהו בחדרם במשך הפסח? יש פוסקים שנקטו שעל כל פנים יבדקו ויברכו, ויש שפסקו שיבדקו ללא ברכה כמובא בדירשו הערה 2.